

Alfonsas Eidintas

NEPRIKLAUSOMYBĖS KOVOS

Ne vienas iš mūsų dar ne kartą mintimis sugrįšime į 1919-1920 metus, sugrįšime prie mūsų kariuomenės ištakų, kurie aprašyti A. Ališausko, P. Rusecko, P. Čepėno, V. Statkaus ir kt. darbuose, prie dokumentų, sudėtų "Karo archyvo", "Savanorių žygių" tomuose, prie senų nuotraukų, kovų dalyvių atsiminimų.

Vartysime tuose darbuose išspausdintas mūsų prie Alytaus ir Kėdainių, Radviliškio ir Širvintų bei Giedraičių schemas, seksime kiekvienos kuopos ir bataliono judėjimo kryptį bei veiksmus prieš priešą, dažnai gausesnį ir stipresnį, bet nugalimą.

Studijuosime tai todėl, jog nepriklausomybės kovos buvo ne tik kariuomenės, bet ir visos tautos siekis laisvei apginti. Stasys Raštikis rašė: "Kovos už Lietuvos Nepriklausomybę - vienas gražiausių ir garbingiausių puslapių Lietuvos istorijoje. Tai buvo didelis, vieningas ir kupinas entuziazmo visos mūsų tautos istorinis žygis prarastai Lietuvos valstybei atstatyti, sumindžiotoms teisėms atgauti ir tautos laisvei iškovoti. Šiame laisvės žygyje tiesiogiai ar netiesiogiai dalyvavo visa tauta: vyrai, moterys, jaunuoliai, suaugę ir seneliai, savanoriai ir mobilizuotieji, dvasininkai, kariai ir civiliai, šauliai ir partizanai, moksleiviai, studentai ir profesoriai, ūkininkai ir darbininkai, darbdaviai ir samdiniai, dešinieji ir kairieji, politikai ir nepolitikuojantieji, turtingieji ir beturčiai, - žodžiu, visa tauta"¹.

¹ Raštikis S. Kovose dėl Lietuvos. I dalis. Los Angeles, 1956. P.154-155.

Taip jau susiklostė, jog Lietuvos kariuomenė tvėrėsi vykstant kovoms su į kraštą plūstančiomis bolševikų, lenkų ir bermontininkų kariuomenėmis, kurias vairavo trys didieji kaimynai, turėję tik vieną tikslą - pajungti sau prisikeliančią Lietuvos valstybę.

Paspartėjęs Lietuvos valstybės kūrimasis 1918 metų rudėnį vertė bolševikinę Rusijos vyriausybę dangstyti savo siekimus. Tuo tikslu buvo sudaryta bolševikinė Lietuvos vyriausybė (V. Kapsuko vadovaujama) ir paskelbta sovietinė Lietuvos valstybė (Lietuvos Tarybų Respublika), o Raudonoji armija turėjo likviduoti tikrąją Lietuvos valstybę ir jos vyriausybę.

Vadinamoji tarybų valdžia Lietuvoje iš tikrųjų buvo bolševikų partijos valdžia. Ji iš esmės neatstovavo gyventojams, jos vidaus politika neatitiko Lietuvos gyventojų pagrindinių interesų - nei socialinių, nei nacionalinių.

Lietuvos Tarybų Respublikos įkūrimo idėja gimė ne iš natūralaus apsisprendimo, o buvo atnešta iš svetur. Tariamasis tarybinis valstybingumas Lietuvoje turėjo pasitarnauti bolševikų puoselėjamai pasaulinei revoliucijai. Tai buvo valstybingumo klastotės pavyzdys².

Raudonoji armija plūstelėjo į Lietuvą 1919 metų sausyje, kai, palikę Vilnių, vokiečiai traukėsi. Tačiau M. Sleževičiaus vyriausybė reikalavo, kad vokiečiai sulaikytų bolševikų skverbimąsi į Lietuvą. Ryžtingų veikslių dėka, derinant kovinius ir diplomatinius žygius, bolševikus pavyko sustabdyti linijoje Alytus-Gardinas. Jau vasario mėnesį lietuviai subūrė kelis gana stiprius karinius dalinius, kurie išviję bolševikus iš Alytaus, kur žuvo pirmasis lietuvis karininkas savanoris Antanas Juozapavičius. Kovose prie Kėdainių mūsų pulkai vieni atlaikė bolševikų puolimą. Čia vasario 8 d. žuvo pirmasis Lietuvos savanoris Povilas Lukšys.

Lietuvos savanoriai savo moraline dvasia pranoko priešus, nes mūsų kariai kovojo už tėvynę. 1919 m. vasario 19 d. A. Stulginskis laiške J. Šauliui rašė: "Mūsų kareiviai labai gerai mušasi, ūpas geriausias, tik aficierių maža ir tie patys per silpni".

2 Laurinavičius Č. Tarybinio valstybingumo steigimas Lietuvoje: 1918 m. pabaiga - 1919 m. pirmoji pusė // Iš Lietuvos istorijos tyrinėjimų. V., 1991. P.103-104.

Didžiausia problema buvo ginklų stoka. Anot A. Stulginskio, "ginklų, tiesa, atėjo, bet vokiečiai mums jų betgi neišduoda. Per didelį vargą, kaip ir pirma, gali gauti tik po truputį. ... Mes mūsų pralaimėjome, žmones žudome vien dėl to, kad negauname savo laiku užtektinai gerų ginklų ..."³

Rugpjūčio 25 d. išmušti iš Lietuvos bolševikai pasiūlė taiką. Taikos derybose Maskvoje kariniu Lietuvos ekspertu buvo plk. K. Klesčinskis, įspėjęs Lietuvos delegaciją, kad Sovietų Rusija ruošiasi pulti Lenkiją. Jis pasiūlė ir Lietuvai mobilizuotis, sutelkti bent 40 tūst. kariuomenę ir atsikovoti jau lenkų užgrobtą Vilnių. Tačiau kariuomenė nebuvo padidinta, prarastas ne tik Vilnius, bet ir Gardinas, Lyda bei kitos teritorijos.

Priešai veikė ir krašto viduje, tarnavo įsiveržėlių labui. Lietuvos valstybė susekė pagrindinę lenkų karinę organizaciją POW, bandžiusią organizuoti sukilimą Lietuvoje. Šis kėslas buvo likviduotas 1919 m. rugsėjo 23 d.

Beveik tuo pačiu metu Lietuvoje atsiranda kitas svarbus nepriklausomybės priešas - bermontininkai. Į jų avantiūrą reikėtų žiūrėti kaip į Vokietijos planų Baltijos valstybėse tęsinį. Jau generolas R. Golcas (R. von der Golz), perėmęs vadovavimą Lietuvoje ir Latvijoje likusiems 25 tūkst. vokiečių kariškių, greitai padidino šį kariuomenės skaičių iki 73 tūkst. Atvykęs į Latviją pulkininkas P. Bermontas-Avalovas (P. Bermont-Avalov) su Vokietijos pritarimu pradėjo organizuoti bendrą rusų-vokiečių kariuomenę, siekdamas atkurti monarchinę Rusiją. Šie daliniai buvo gerokai gausesni už Lietuvos kariuomenę, geriau ginkluoti, todėl lietuvių jie nepaisė. Be to, pagrindiniai Lietuvos kariniai daliniai buvo sutelkti bolševikų ir lenkų frontuose.

Šiaurės Lietuvoje ypač siautėjo buvusio rusų žandarų pulkininko P. Virgoličiaus (P. Virgolič) vadovaujamas rusų-vokiečių karių dalinys, susitelkęs Kuršėnuose. Spalio pradžioje jis patraukė į Šiaulius, pažadėjęs Lietuvai "autonomijos provą", kai bus atkurta Rusijos imperija. Šiaulių apylinkėse bermontininkai nužudė 33 žmones, sužeidė 124, sudegino 171 trobesį, pagrobė daugiau kaip tūkstantį arklių ir kitų gyvulių, apiplėšė daug čionykščių gyventojų.

Tokią sunkią valandą į kovą stojo ir senas, ir jaunas, net

3 Eidintas A. Lietuvos Respublikos prezidentai. K., 1991. P.54.

vaikai. Tai paliūdią kad ir šis įvykis.

P. Bermonto-Avalovo bendras plk.ltn. V. Dybičas (V. Diebitsch) pareikalavo Šiauliuose užleisti jo daliniam gimnaziją. Rugsėjo 30 dienos rytą mokiniams besirenkant į gimnaziją, čia atvyko vokiečių žandarų viršininkas rotmistras Platenas (von Platen) su 20 ginkluotų kareivių. Jie pradėjo mokinius stumdyti, mušti ir varyti laukan iš gimnazijos. Mokiniai susibūrė antrojo aukšto gale ir, giedodami Tautišką giesmę, nesijudino iš vietos ir neklausė įsakymo apleisti gimnaziją. Vokiečiai, "išsitraukę durtuvus, pradėjo jais ir geležinėmis makštimis, nagaikomis mušti mokinius"⁴. Buvo sužeista ir sumušta apie 30 moksleivių bei mokytojų.

Visą laiką kovose dėl nepriklausomybės aktyviai dalyvavo ir jaunutė Lietuvos diplomatija, ieškodama prieštaravimų tarp galimų sąjungininkų ir priešų, surasdama galimybę palengvinti būklę frontuose ir palenkti savo labai pasaulio viešąją nuomonę.

Antantės karinės misijos atstovas pulkininkas Rovan-Robinsonas (Rovan-Robinson) 1919 m. spalio 12 d. raštu pranešė A. Smetonai, jog, jam pareikalavus, majoras Maketas (Mockett) kreipėsi į J. Pilsudškį ir gavo iš jo tvirtą pasižadėjimą, kad jeigu lietuviai paimtų iš lenkų-lietuvių fronto net paskutinį karį ir mestų visas savo jėgas prieš rusų-vokiečių dalis, tai tenkai tuo nepasinaudotų. Tad nėra pavojaus telkti lietuvių dalinius prieš bermontininkus⁵.

Diplomatinėmis priemonėmis užtikrinusi šioją tokį saugumą užnugaryje, Lietuva suaktyvino savo veiksmus. 1919 m. spalio 9 d. vyriausybė paskelbė karo padėtį visoje Lietuvoje, o spalio 16 d. nusprendė ginti valstybę ir jėga išvaryti bermontininkų kariuomenę.

Jau spalio viduryje mūsų daliniai susikovė su bermontininkais, spalio 20-22 d. prie Linkaičių geležinkelio stoties stėjo į kautynes su bermontininkų šarvuotaisiais traukiniais.

Prie Radviliškio mūsų kariuomenė gerai panaudojo apeinamųjų manevrų ir tiesioginės atakos derinimą. Lapkričio 21 d. plk. V. Grigaliūno-Glovackio vadovaujamas 2-asis pėst. pulkas

4 Karo archyvas. Kaunas, 1926. T.3. P.85-87.

5 Pranešimo A. Smetonai nuorašas // LVA. F.922. Ap.1. B.35. L.9.

pradėjo puolimą. Bermontininkų pasipriešinimas buvo palaužtas tik mūsų artilerijai apdaužius bermontininkų kulkosvaidžių lizdus mūriniame malūne. Lapkričio 22 d. pavakare po pakartotinio puolimo Radviliškis buvo paimtas. Puolime taip pat dalyvavo ir pasižymėjo 1-ojo pėst. pulko vadas mjr. V. Skorupskis, leitenantai S. Oželis, P. Urbakonis, M. Pečiulionis, operacijai vadovavęs fronto vadas plk.ltn. K. Ladiga.

1919 m. lapkričio 21-22 d. kautynėse prie Radviliškio į mūsų rankas pateko didelis ginklų ir amunicijos laimikis. Buvo paimta 10 patrankų, 30 lėktuvų, 21 lėktuvų motoras, daug automobilių, 100 kulkosvaidžių, vežimų, arklių ir pan.

Didelį vaidmenį atliko lietuvių partizanų štabas Šiauliuose. Jam vadovavo Vladas Požela, Kipras Bielinis, Sofija Lukauskaitė-Jasaitienė, Ignas Augustinavičius, Rapolas Skipitis ir kiti. Itin kovingi buvo P. Šemotos vadovaujamas Kužių partizanų būrys, St. Platerio būrys. Kurtuvėnų apylinkėse, P. Šileikos partizanų būrys Gruzdžiuose.

Šiauliuose lituanistinių kursų priedanga buvo organizuoti koviniai kursai jaunimui. Kai gruodžio 9 d. bermontininkai traukėsi iš Šiaulių ir norėjo išsprogdinti šaudmenų sandėlius bei išsivežti ginklus, lietuviai partizanai apsaugojo sandėlius ir neleido nieko išgabenti.

Ne mažiau sunkios nepriklausomybės kovos vyko su į Lietuvą besibraunančiais bolševikais iš Rusijos ir lenkais.

Dar 1919 m. balandžio 21 d. Lenkijos kariuomenė užėmė Lietuvos sostinę Vilnių. Balandžio 22 d. J. Pilsudskis paskelbė atsišaukimą "Į buvusios LDK gyventojus" (LDK - Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė - A.E.), kuriame žadėjo Lenkijos kariuomenės okupuotų kraštų gyventojams apsisprendimo laisvę, teisę patiems tvarkyti savo likimą. Tolesni įvykiai parodė, kad tie pažadai buvo tik klastinga apgaulė.

Lenkijos kariuomenė veržėsi vis gilyn į Lietuvą. Gegužės 8 d. Vievio stotyje įvyko pirmas didesnis mūšis tarp lenkų ir lietuvių. Gegužės 31 d. lenkai Gardine nuginklavo lietuviškus dalinius ir išformavo ten besikuriantį Lietuvos kariuomenės gudų pulką. Liepos pradžioje tarp lietuvių ir lenkų jau prasidėjo tikras, nors ir nepaskelbtas karas.

Vilniaus užėmimas ir tolesni lenkų kariniai veiksmai buvo grėsmingas smūgis Lietuvai. Ji kreipėsi į Vakarų valstybių vadovus, prašydama sulaikyti Lenkijos puolimą.

1919 m. birželio 18 d. Vakarų valstybių atstovai nustatė pirmąją demarkacijos liniją, ėjusią į vakarus nuo Kazitiškio, Trakų, Varėnos, Ratnyčios, Pervalkos, Augustavo iki Vokietijos sienos. Tačiau lenkai nepaisė demarkacijos linijos ir puolė toliau.

Rugsėjo pradžioje įvykdytą Lietuvos kariuomenės kontrpuolimą Lenkijos vadovai panaudojo kaip dingstį apkaltinti Lietuvą, kad ji kariaujanti prieš Lenkiją ir jai padedanti Raudonoji armija. Tuo lenkai siekė diskredituoti Lietuvą ir užtikrinti veikimo laisvę savo kariuomenei. Lenkijos vyriausybė nusiuntė notą Tautų Sąjungai. Joje Lietuva buvo kaltinama įsiveržimu į Lenkijos teritoriją, Suvalkų bei Augustavo užgrobimu ir neutralizavimu.

1920 m. liepos 12 d. Lietuvos pasirašytoji Taikos sutartis su Rusija buvo reikšmingas, tačiau kol kas tik simbolinis dokumentas, nes tikrai taikingų tikslų bolševikai nepuoselėjo.

1920 metų vasarą pagrindyje pradėjo ruošti ginkluotą sukilimą Lietuvoje. Visi komunistų rajonų komitetai gavo instrukcijas, kaip veikti, buvo įsteigtos karinės draugovės, kurioms vadovavo sukilimo ruošimo komisija (čekistas K. Stasiulis). Kaune (Palangos, Panevėžio bei Šodų gatvėse ir Kalėjimo skersgatvyje) įsteigti slapti ginklų ir komunistinės literatūros sandėliai. Lemiamą smūgį turėjo smogti dvi komandos, sudarytos vien iš komunistų. Lietuvos ir Baltarusijos KP Lietuvos Centro biuras nemažai pagrindininkų nusiuntė į provinciją: K. Dominas turėjo rengti sukilimą Ukmergėje, F. Vaišnoras - Pilviškėse, I. Gašką iš Ukmergės perkėlė į Kauną, o atvykę iš Rusijos čekistai S. Vaupšas ir N. Riabovas buvo nusiųsti į Šiaulius ir Telšius, Jurgensonas - į Joniškį. Apie 200 komunistų turėjo rinkti žinias apie Lietuvos kariuomenę.

Visa laimė, kad rugpjūčio viduryje lenkai sumušė Raudonąją armiją prie Varšuvos. Lietuvos komunistų vadovas V. Kapuskas rugpjūčio 19 d. savo telegramoje paklausė V. Lenino: "Ar jūs manote, kad mums galima ruoštis ryžtingiems veiksams? Skubiai telegrafuokite. Jeigu sutinkate, prašau CK nenustoti

mums siųsti Lietbelo komunistus"⁶. Rugsjūčio 20 d. V. Leninas nusiuntė raštelį RKP(b) CK Politiniam biurui su telegramos V. Kapsukui projektu dėl ginkluoto pučo Lietuvoje: "Momentas dabar visiškai netinkamas, kol prie Varšuvos mes traukiamės"⁷.

Rugsjūčio 27 d. raudonarmiečiai pagaliau apleido Vilnių. Iš Kauno į sostinę pradėjo keltis vis daugiau Lietuvos vyriausybinių įstaigų. Pradėta izoliuoti aktyviausius perversmo rengėjus - rugsjūčio pabaigoje Lietuvos žvalgyba suėmė 38 Ukmergės, 18 Virbalio ir Kybartų komunistų. Areštai tęsėsi ir toliau.

Sustiprėję lenkai, padedami prancūzų, sumuštus bolševikus stūmė visu frontu į Rytus. Nepaisydami paskelbto Lietuvos neutraliteto, lenkų daliniai puolė ir Lietuvos dalinius Gardino-Augustavo ruože. Rugsėjo 23 d. ministras pirmininkas K. Grinius Steigiamajame seime perskaitė Lenkijos užsienio reikalų ministro Sapiegos telegramą, kurioje apkaltino Lietuvą dengiant bolševikus, todėl Lenkijos karinė vadovybė "nutarusi imtis tikslingų priemonių". K. Grinius pranešė tautos atstovams, kad užimta Lietuvos teritorija į pietus nuo linijos Seinai-Merkinė ir, kad lenkai persikėlė per Nemuną ties Druskininkais. "Mes, kaip puolami, turim gintis", - ryžtingai sakė ministras pirmininkas. - "Lenkai sulaužė mūsų neutralitetą, mes į tai turime reaguoti. Kiekviena tauta turi teisės gintis visais galimais ginklais, ir mes ginsimės"⁸.

Rugsėjo 25 d. visos Steigiamojo seimo funkcijos vieninai pritaria vyriausybei ir priima atsišaukimą į Lietuvos piliečius. Kova prieš Lenkiją sutapatinama su kova prieš Lietuvos dvarininkus lenkus, ji įgyja ne tik tautinį, bet ir socialinį atspalvį. Rugsėjo pabaigoje sudaromas Lietuvos gynimo komitetas, kurio pirmininku tampa M. Sleževičius, vicepirmininku - M. Krupavičius.

Nors spalio 7 d. Suvalkuose Lietuvos ir Lenkijos delegacijos pasirašė sutartį, pagal kurią Lenkija lyg ir pripažino Vilnių Lietuvai, tačiau jau po dviejų dienų generolas L. Želigovskis, J. Pilsudskio nurodymu, su maždaug 15 tūkst. karių puolė ir užė-

6 Leninas ir Lietuva. Dokumentų rinkinys. V., 1969. P.189.

7 Ten pat. P.81.

8 Steigiamojo Seimo darbai. 1920.IX.25. I sesija. P.400-401 (Nepapras-tasis posėdis).

mė Vilnių.

1920 m. spalio 15 d. K. Grinius Seimui pranešė apie Vilniaus netektį ir įvertino susidariusią padėtį:

"Nedaugiausia turi šalininkų generolas Želigovskis. Už jį stovi svetimšalių kariuomenė ir vietos endekai lenkai. Už Lietuvą stovi lietuviai, gudai, žydai, rusai ir lenkų dalis. Mes nepasiduosim puolikam. Gindami savo krašto nepriklausomybę, mes imsime galimų mūsų priemonių"⁹.

Tomis sunkiomis dienomis Lietuvoje kyla patriotizmo banga, jaunimas eina į Lietuvos kariuomenę, ją papildo ir Steigiamojo seimo atstovai.

Kova su įsiveržusiais lenkais stiprėja. Lapkričio 19 d. prie Širvintų ir po dviejų dienų prie Giedraičių negausiomis jėgomis buvo pasiektos labai reikšmingos pergalės. Širvintose lietuviai paėmė į nelaisvę daugiau kaip 200 lenkų karių, 2 patrankas, 20 kulkosvaidžių, 9 minosvaidžius, 250 šautuvų, daug arklių ir kito karo laimikio¹⁰.

Kovos dėl nepriklausomybės leidžia tvirtinti, jog, vėl gresiant svetimųjų valdymui, gimė Lietuvos kariuomenė. 1919-1920 metais buvo suformuotos būtiniausios mūsų kariuomenės rūšys: pėstininkai, kavalerija, artilerija, aviacija.

Kovos veiksmy metu iškilo sumanūs karvedžiai (generolas S. Žukauskas, pulkininkas S. Žukas ir kt.), sugebėję ne tik sukurti pajėgius dalinius, bet ir veiksmingai derinti jų veiksmus, prireikus, sutelkti žmones ir techniką reikšmingiausiose baruose.

Kovose išryškėjo kariuomenės būtinybės ir jos dydžio svarba. 1920 metų pradžioje prieš lenkus buvo išstatyta 7100 pėstininkų su 199 kulkosvaidžiais, 300 kavaleristų ir 7 artilerijos baterijos. Jau 1920 m. gruodžio 1 d. Lietuvos kariuomenė susidėjo iš 13 pėstininkų pulkų ir gudų bataliono, suskirstytų į 4 divizijas, kuriose tarnavo 710 karininkų, 24 699 kariai. Karinės pajėgos turėjo 405 kulkosvaidžius, 22 908 šautuvus, artilerija padidėjo 8 baterijomis¹¹.

Pirmosiomis kovų dienomis susirūpinta jaunesniųjų karinin-

9 Ten pat. 1920.X.15. I sesija. 51 posėdis. P.473-474.

10 Savanorių žygiai. T.I. P.49-56.

11 Ten pat. T.I. P.49.

kų ruošimu ir jų auklėjimu. Nepriklausomybės kovose pasireiškę kariai ir savanoriai sudarė pirmąjį Karininkų kursų kontingentą. Ketvirtajame dešimtmetyje daugelis iš tuos kursus baigusiujų jau užėmė vadovaujančias pareigas Lietuvos kariuomenėje.

Kovos pareikalavo aukų. Kovų kelias nebuvo grįstas vien pergalėmis, būta ir skaudžių pralaimėjimų bei netekčių. Karių kapams tvarkyti komisijos duomenimis iš viso kovose dėl Lietuvos Nepriklausomybės žuvo 1444 kariai ir partizanai, o drauge su mirusiais nuo įvairių ligų, sužeistais, dingusiais be žinios - 4256 kovotojai dėl Lietuvos laisvės¹². Nepaneigiamas karių pasiaukojimas, patriotizmas.

Reikšmingą vaidmenį suvaidino Lietuvos savanoriai. Remiantis 1928 m. išleistomis taisyklėmis, savanoriais buvo pripažinta apie 10 tūkst. asmenų¹³. Po dešimties metų šios taisyklės papildytos - savanoriais pripažinti ir kariai iš okupuotų teritorijų, tarnavę Lietuvos kariuomenėje 1918-1920 metais. Taigi savanorių skaičius padidėjo iki 12 tūkst. asmenų.

Savanoriai kovojo už Lietuvos žemę ir jų kova padėjo išlaikyti paskelbtą Lietuvos valstybę.

12 Ten pat. P.55.

13 Ten pat. P.58.